

Сологуб, Надія. «Частиномовний аспект індивідуально-авторського словотворення Олеса Гончара». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 9, 2018, с. 133–140.
Solohub, Nadiia. "Oles Honchar's Individual Author's Word Formation Model: Parts-of-Speech Aspect". *Linguostylistic Studies*, iss. 9, 2018, pp. 133–140.

УДК 811.161.2'38:373.611

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2018-9-133-140>

ЧАСТИНОМОВНИЙ АСПЕКТ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Надія Сологуб

Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
Київ, Україна

У статті проаналізовано домінуючу рису мовотворчості Олеса Гончара – індивідуально-авторське словотворення; з'ясовано концептуальну значимість, умотивованість і природність новотворів, насамперед у назвах людини та суспільних явищ; визначено продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні способи словотворення; схарактеризовано потенційні можливості різних частин мови у творенні оказіональних найменувань Олеса Гончара.

Ключові слова: індивідуально-авторське словотворення, новотвір, неологізм, концептуальна значимість.

Solohub Nadiia. Oles Honchar's Individual Author's Word Formation Model: Parts-of-Speech Aspect. The individual language style of a writer is first of all the author's choice, creative use of those resources of the native language, which correspond to the constants of his world outlook in the best way. The purpose of the research is to trace the relationship between Oles Honchar's worldview and his individually outlined linguistic means of constructing new words/lexemes. The case study is based on the Oles Honchar's artistic texts. The method of contextual analysis is used to clarify the semantic structure of new words and comparative analysis – to reveal productive tokens of different part-of-speech word classes. The key findings of the study argue that Oles Honchar's most productive model is noun-word formation, which serves as a means of portraying characters. The most frequent are suffix-based formations. Quite often, the writer refers to the creation of collective nouns. The word-formation models, based on typical national models, can be considered as individually pronounced ones. Some occasionalisms have a clear folk or colloquial basis. In the prefix-based word formation pattern, there is a tendency to use the prefixes *anti-*, *over-*, *pseudo-*. Adjective word formation testified to the use of productive in the Ukrainian language suffixes *-ast-*, *-ist-*, *-ovit-*. Complex adjectives in Oles Honchar's linguistic innovations are not frequent. The study has also revealed that verb word formation can be unproductive. In most cases, adjectives of quality are the basis for the creation of occasional adverbs. Oles Honchar's novelties convincingly prove that individual author's word formation models are an integral feature of his style and vision of the world. We see the prospect for further studies in comparing the register of the analyzed occasionalisms with the word usage tendencies of other authors.

Key words: individual author's word-formation model, novelty, neologism, conceptual significance.

Вступ. Художній текст будується не лише на майстерному використанні багатства мови, якою пише письменник, а й на пошуку індивідуальних форм вираження. Мові художнього твору протипоказаний шаблон. Власне тому значна увага в сучасних дослідженнях індивідуального стилю зосереджена на вивченні різних аспектів мовотворчості письменників, зокрема специфіки їхнього словотворення, що є однією з найвиразніших ознак вияву індивідуального (Адах; Вокальчук; Гаврилюк, і Федорчук).

Мета дослідження. Функціонально-семантичний аналіз мови творів Олеся Гончара показує, що індивідуальний мовний стиль письменника – це насамперед авторський вибір, творче використання тих ресурсів загальнонародної мови, які найбільше відповідають константам його світобачення.

Одним із активних засобів творчого використання загальнонародної мови в Олеся Гончара виступає авторське словотворення, а тому метою роботи передбачено вивчення взаємозв'язку світобачення письменника та оказіональних найменувань.

Матеріал та методи дослідження. Фактичним матеріалом слугували художні тексти Олеся Гончара. У роботі використано метод контекстного аналізу для з'ясування семантичної структури новотворів та зіставного аналізу – для встановлення продуктивних лексем різних частиномовних класів.

Результати дослідження та дискусія. Важливим чинником авторського словотворення, як відомо, є аналогія. При цьому зазначимо, що в індивідуальному словотворенні аналогія служить зовнішнім чинником, вона часто не уніфікує, а порушує структурно-семантичні цілісність і визначеність словотворчої моделі, за якою виникає новотвір (пор. *передліття* від *середина літа* – за аналогією до *повноліття*).

Механізм загальнономовного та індивідуально-авторського словотворення однаковий: потреба в новій назві. У художньому мовленні цю потребу стимулюють ідейно-естетичні завдання, які співвідносяться з особливостями світосприймання письменника. Новотвори стають засобом зображення й оцінки, елементом його мовної картини світу та ідейно-естетичної концепції. Вони сприймаються лише в тексті, виконуючи в ньому експресивно-сміслову функцію. І те, що смислова наповненість таких лексем може і не вийти за межі певного тексту, не применшує їхньої ролі: навіть у межах мікроконтексту вони збагачують смислові відтінки й виражальні можливості національної мови.

Щодо індивідуально-авторського словотворення узвичаєно вживають терміни *потенційне слово*, *оказіоналізм*, *неологізм*, *новотвір*. У дослідженні використовуватимемо термін *новотвір*.

Індивідуальне словотворення Олеся Гончара – яскраве явище у мові сучасної української прози. Воно засвідчує тонке відчуття письменником національної мови, її словотвірних можливостей, знання словотворчих

моделей. Його новотвори природні і сприймаються часто не як окаяніалізм, а як реалізовані потенційні слова. Більшість із них створені за продуктивними словотвірними моделями української мови з урахуванням їх глибинної словотвірної семантики.

Іменникове словотворення.

Найхарактерніше для Олесь Гончара – іменникове словотворення, що нерідко виступає засобом концептуальних авторських характеристик, символічних озвучень (пор.: *юшкоїди, руйнач, пустомолот, черстводух* та ін.).

Найпродуктивнішими є суфіксальні утворення. Це, зокрема, утворення із суфіксом **-ець** (*невловимець, невідомець, завзятець, всемогутець, непоштивець, вродливець, лукавець*), який приєднується до прикметникових основ (*невловимий, невідомий, завзятий, всемогутній, непоштивий, вродливий, лукавий*) чи до дієслівних основ (*нетерпілець, лиховодець*); утворення із суфіксом **-ник** (*безстрашник, неохайник, діставальник*); утворення із суфіксом **-ач(-яч)** (*розпихувач, вимагач, блукач, бринькач, руйнач*); утворення із суфіксом **-ар(-яр)** (*нудьгар, чуткар, бенкетяр*). Такі суфіксальні слова порівняно з мотивувальними прикметниками чи дієсловами, від яких вони утворені, більше конденсують ознаку, яку хоче вирізнити письменник. Ознака «опредмечується», ніби зливається з особою, стає засобом її концептуальної характеристики.

Письменник активно вживає збірні іменники середнього роду (наприклад, *квіття, тарілля* і под. зафіксовані в його творах, передаючи конденсоване поняття збірності, великої кількості тощо). За аналогією до них він створює клуб'я (від клубок, пор.: *клуб'я промислових димів* («Твоя зоря»), *хмар'я, дір'я, парусся, вітрилля* і под. Олесь Гончар відчуває експресивну наповненість таких утворень порівняно зі звичайними формами множини (пор.: *дірки* і *дір'я, хмари* і *хмар'я*). Підтверджують це, зокрема, його авторські виправлення форм *паруси, вітрила* у першому виданні «Берега любові» на *парусся, вітрилля* в наступному.

Характерно, що Олесь Гончар реалізує «ментальні» специфічні моделі українського словотвору. А тому одна з улюблених моделей словотворення письменника – пестливі форми середнього роду із суфіксами **-ат(-ят)**, пор. *школярчата, піснерчата, вчителюта, пастушата, хуторчата, чабанята, ягнячата, дикунчата, страйкарчата, пташата, бджолята, кошенята, хуліганчата, жайворончата* тощо. Новотвори такого типу настільки органічно «вписані» в закріплені системою (узуальні) форми, що їх важко вирізнити. Це своєрідне продовження «відкритих» словотвірних рядів.

Іменники з цим суфіксом мають фольклорне походження (пор.: *оченята, гусенята, крилята* тощо) і виступають засобом позитивної оцінки.

Олесь Гончар активізує також властиву українській мові модель із суфіксом **-к-** на позначення осіб жіночої статі (за професійною ознакою): *поетка, прокурорка, зв'язківка* (пор. ноавотвір *гонивітерка* з «Тронки»). На

позначення осіб жіночої статі за іншими ознаками письменник використовує й інші суфікси, зокрема **-ниц-/-иц-**: *баламутниця, невтомниця, проводжальниця, ревнивиця*, твірними для яких є дієслівні та прикметникові основи.

Серед інших властивих українській мові словотворчих моделей, які активізує Олесь Гончар, назвемо й назви за професією щодо віку з суфіксами **-чук** (*чабанчук, наймичук, глитайчук, поліцайчук*) та **-енко** (*військкоменко*); слова з малопродуктивним у сучасній українській мові, але питомим суфіксом **-ій** на позначення осіб за властивостями характеру: *крутії та трусії* («Собор»).

Народнорозмовний характер мають новотвори *тиняйло, порубайло, прячіпайло* (за аналогією до *базікало, кувікало* і под.), *безбровко* (пор. *безштанько*). Бойківна (для характеристики артистки Мирослави за етнічною ознакою в «Циклоні» – за аналогією до *бондарівна, лимерівна* тощо), *Оксанич*, що означає «син Оксани», тобто у функції імені та по батькові, пор. також *Мотрич, Катрич* і под.

Для назв неістот Олесь Гончар вживає утворення з суфіксом **-ищ-** (*ярмарчище* – «Твоя зоря», *вировище, грайвище* – «Далекі вогнища». Особливої експресивності набуває новотвір *грайвище* як характеристика очей людини: *Очі повні грайвища* – в Ольги Байцур «Далекі вогнища»: *ніби обпекла грайвищами* (там само).

У префіксальному словотворенні Олеся Гончара вирізняються новотвори з префіксами **ант-, над-, псевдо-** (*антисвіт, антибайдужість, антиніч, антибомба, псевдозаручини, псевдобудівний, псевдодружинник, надчемність, надделікатність, надсила* тощо). Їх можна кваліфікувати як пошук оновлення, освіження слова.

Індивідуально-авторським способом словотворення у Олеся Гончара є також основокладання. Внаслідок основокладання постає не проста сума, семантична єдність різних основ, а якісно нові утворення, що служать меті художнього зображення реалізації мовної картини світу письменника. Не семантика окремих основ, а образне уявлення про денотати зближують окремі компоненти складного слова. Слова, утворені таким шляхом, мають більшу експресивність, більшу понятійну і естетичну місткість. З погляду синтаксису – це згорнуті словосполучення, порівняльні звороти і навіть речення.

Новотвір *юшкоїд* («той, що їсть юшку») продовжує ще вжиті Іваном Вишенським моделі на зразок *куроїди, пирогоїди* як засіб характеристики бездуховних людей. Це концептуальний згусток для засудження бездуховності. Елемент **-їд** служить засобом інтенсифікації дії, конденсації ознаки (пор.: *короїд, живоїд* тощо). Структурно однотипними згорнутими дієслівно-іменниковими конструкціями є новотвори *узлов'яз, вершколаз, скиртоправ*, які входять до концептуальних, але мають різний ступінь наповненості. Належність компонентів структури новотворів до різних категоріальних значень підвищує їхню експресивність.

У новотворах *черстводух, дрібнодух, пустодух* (за аналогією до зафіксованих інверсійним словником української мови *відчайдух, легкодух, слабодух, тонкодух*) у контексті художньої цілісності активізується, виступає засобом характеристики перший компонент складного слова, що має прикметникове походження (*черствий духом, дрібний духом, пустий духом*).

Глибинна основа тексту (індивідуальна картина світу письменника) нівелює, об'єднує структурну неоднорідність елементів (пор. *пустомолот і пустодух*) для вираження певної ознаки. Як структурно однотипні виступають новотвори *середліття* (серед(ина) літа), *крайсвіття* (на краю світу), *кінецьсвіття* (кінець світу), опредмечена форма яких конденсує мотивувальну ознаку, забезпечує глибину тексту. *Крайсвіття*, наприклад, – це Овідієві степи, антична Колима, це місце вигнання або заслання для інакомислячих.

Антитезою для «крайсвіття» виступає взятий із народних уст вираз *право-воля*, який стає основним засобом характеристики *хуліганчати* із «Бригантини» Порфира Кульбаки, який не визнає ніяких авторитетів.

Концептуальним для Олеся Гончара є новотвір *кінецьсвіття*. Це слово входить до мовної картини світу письменника як компонент антитези смерть – життя. Внутрішньою формою новотвору є біблійний вираз *кінець світу* (пор. апокаліпсис). Письменник створює словотвірну парадигму (*кінецьсвіття, кінецьсвітній, кінецьсвітньо*), в якій найвиразніше виступає опредмечена ознака (іменник *кінецьсвіття*).

Авторським словотворенням озвучено в Олеся Гончара корінь **тайн-**: *тайновидець, тайнознавство, тайнознавчий, тайнолюбий*. Смісловою домінантою цього ряду виступає слово *тайновидець*. Це слово містить у собі весь комплекс дитячого сприймання загадкового дядька Романа – степовика, бджоляра, садівника, в якого і яблука незвичайні, і бджоли чарівні, і дочка зорею вмивається. Всі інші слова ряду несуть «відблиски» домінанти (як і в словах-символах). Отже, у словотвірних парадигмах (як і в словах-символах) центр і периферія визначається планом змісту, а не планом вираження.

Мовним засобом експресивності новотворів на зразок *невловидуша, пропийдуша, продайдуша, зайдиголова, розлийсвіт, розлийвесна, грайнебо, грайпустощі* і под. слугувала форма наказового способу, граматична різнокатегорійність компонентів.

Словотворення Олеся Гончара має різний ступінь окозіональності, стилістичної маркованості (можуть використовуватися діалектні елементи, жаргонізми), концептуальної значимості новотворів із спільною мотивувальною ознакою, пор. узуальні *кінофестиваль, кінозйомка* і под., зафіксовані письменником у «Циклоні», та індивідуально-авторські *кінозубр, кінововк, кіностворіння, кіномефістофель, кінокавелір, кіноярмарка, кіносльоза, кінонектар; радіочвари, радіоорли, радіоцвіркун*. У новотворах на зразок *кіносльоза, авіакозакування, тонковусість*,

виздоровбат, доброчинець (пор. *різночинець*) і под. імпліцитно актуалізовано елементи гумору.

Властиві мові творів Олесь Гончара також слова-прикладки, близькі до словоскладання: *людина-петля, людина-авоська, людина-торпеда, людина-кажан, людина-легенда, людина-квітка, людина-птаха, людина-амулат, жона-оздоба, Заболотний-крига, Ваші-наші* і под. Утворені таким способом слова, що структурно є заміниками словосполучень, мають високу індивідуально-авторську смислову місткість і компактну форму. Це семантичні згустки, слова-характеристики.

Прикметникове словотворення.

Естетичні можливості прикметників української мови послужили основою прикметникових новотворів Олесь Гончара.

Характерні для письменника слова з продуктивними в українській мові суфіксами **-аст-**, **-ист-**, наприклад: *розкошистий* (*клен, яблуня, гілля*), *запашистий, медвянистий, стегнястий, чоластий*, із суфіксом **-овит-**: *знайковитий, байковитий*. Їх природність для української мови не дає підстав називати такі вживання новотворами. Це швидше «улюблені» епітети письменника.

Впадає в око художня доцільність прикметникових новотворів на зразок *краса налітана, нашмагана вітром* («Твоя зоря»), *облітане небо, облітана машина*. Окремі з них виступають у ролі художньої деталі (пор.: *розсяяні очі*).

Властиве також для письменника віддієслівне та віддієприкметникове словотворення (*розшаленілий, окомбайнований, розпилюжений, окапелюшений, завузлований* і под.). Присутність семи 'дія' в семантиці твірних основ «згущує» ознаку, посилює експресію.

Прикметники *прохожалий* («Твоя зоря»), *зненавиджений* («Бригантина») кваліфікуємо як засіб експресивності, оновлення слова.

Олесь Гончар не зловживає складними прикметниками (хоч ця модель у поетичному мовленні не вичерпна), але окремі утворення такого типу для нього художньо вагомі, а тому стають наскрізними словами в тексті, наприклад: *сліпучо-білий* (хмари, сніг) входить у ряд *сліпучість, сліпуче, засліплювати, сліпити* і «підключаються» до концептуального для письменника образу «світло».

Продуктивними вважаємо такі способи творення складних прикметників в Олесь Гончара: із атрибутивних словосполучень за аналогією до існуючих вживань: *цупкорукий* (пор. *довгорукий* і под.); шляхом словоскладання з метою посилення ознаки: *тендітно-шляхетний, зверхньобайдужий*.

Якщо перший компонент складного утворення є відносним прикметником, ознака виступає у вигляді згорнутого порівняння: *вишневоцока* (щоки як вишні), *мармурово-білий* (білий як мармур).

Дієслівне словотворення.

Дієслівних новотворів у Олеся Гончара (поріняно, наприклад, з іменниковими) небагато. Як і новотвори інших структурних типів вони мають різні ступені авторської наповненості. Такі поодинокі вживання, як *самозбагнути, вожакувати, вибомблювати, владувати, козак-фільствувати, накалюжати, уснопкувати* кваліфікуємо у роботі як компенсацію виділеної автором ознаки і водночас як «виведення слова із автоматизму», його оновлення. Запозичене з білоруської мови слово *розвітатися*, діалектне *вкублюватися, розполовинювати* та ін. сприймаються у цьому плані як авторське «освіження» мови.

Новотвори *вулканитися, збезвіститися* одержують смислове наповнення, стають наскрізними словами, входять в індивідуальну мовну картину світу письменника (пор.: *збезвіститися у вічність* – про Кирила Заболотного в «Твоїй зорі»; *вулканитися* (про заводи, домни з їхніми виверженнями отруйних домів) у «Соборі»).

Прислівникове словотворення.

Якісні прислівники виступають «актуалізаторами» естетичного значення якісних прикметників. Таким актуалізатором білого кольору є прислівник-частка *сліпуче*, який входить в описи доміант картини світу письменника (степу, світла, сонця).

Прислівники, залежні від прикметників та дієприкметників у сполученні з ними – потенційні складні слова, пор.: *Заболотний... молодосивий* («Твоя зоря»); *степ політонно відкритий, обличчя... фантомасно замкнуте* («Твоя зоря»). Пор. також їх оєднання з іншими частинами мови: *перламутрово біліють хмари; на душі великодньо; місяць червонів щербато, тут безжиттєво, голо, молочаєво* («Бригантина»), *небо рожевіє свіжо, пелюстково* («Твоя зоря»); *блищать ракетно* фюзеляжі («Твоя зоря»).

Досить активно Олесь Гончар послуговується префіксальним словотвором. Гама префіксів, якими користується письменник, дуже багата (**без-, до-, з-, за-, зне-, на-, об-, пере-, під-, по-. попід-, пра-, про-, при-, ро-, с-, напів-** тощо). Використані вони найчастіше для підкреслення якоїсь ознаки. Особливо характерні для письменника утворення з префіксом **з-** (*знедухвнати, знещасливити, змізеритися* тощо).

Проаналізований матеріал показує, що художнє мовлення вимагає не лише майстерного використання словникового багатства мови, якою пише письменник, а й пошуку індивідуальних форм вираження ідейно-художнього задуму письменника. Митець може відчувати недостатність відомих засобів художнього пізнання, що стимулює пошук нових слів в естетичному освоєнні світу. Цей пошук здійснюється в індивідуальному словотворенні письменників.

Індивідуально-авторське словотворення – невід’ємна риса мовотворчості Олеся Гончара. Воно засвідчує тонке відчуття письменником прихованих можливостей рідної мови. Новотвори цього

письменника не штучні, а навпаки, настільки природні, що їх швидше можна назвати потенційними словами, ніж okazіоналізмами, бо створює їх автор за продуктивними моделями сучасної української мови.

Висновки та перспективи дослідження. В результаті дослідження встановлено, що найбільш продуктивне в Олеся Гончара іменникове словотворення, яке слугує засобом портретування персонажів. До найчастотніших належать суфіксальні утворення. Нерідко письменник вдається до творення збірних іменників. Індивідуально увиразненими можна вважати словотворчі моделі, що побудовані за типово національними моделями. Деякі okazіоналізми мають виразний народнорозмовний вплив. У префіксальному словотворенні спостережено тягіння до використання префіксів *анти-*, *над-*, *псевдо-*. Прикметникове словотворення засвідчило використання продуктивних в українській мові суфіксів *-аст-*, *-ист-*, *-овит-*. Складні прикметники в мовотворчості Олеся Гончара не частотні. Дієслівне словотворення можна вважати непродуктивним. Основою творення okazіональних прислівників здебільшого виступають якісні прикметники. Новотвори Олеся Гончара переконливо свідчать, що індивідуально-авторське словотворення – невід’ємна риса його стилю й бачення світу. Перспективу дослідження вбачаємо в порівнянні реєстру проаналізованих okazіоналізмів зі слововжитком інших авторів.

Список використаної літератури

- Адах, Наталія. *Авторські лексичні новотвори в поезії Василя Барки: семантика, функції, прагматика*. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009.
- Арутюнова, Ніна. «Аномалия и язык (К проблеме Языковой картины мира)». *Вопросы языкознания*, № 3, 1987, с. 3-19.
- Вокальчук, Галина. *Авторський неологізм в українській поезії ХХ ст. (лексикографічний аспект)*. Рівне, 2004.
- Гаврилук, Наталія, і Федорчук, Ольга. «Індивідуально-авторські новотвори в поетичному мовленні Б.-І. Антонича та І. Калинця». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 2, 2015, с. 16-23.
- Пашко, Любов. *Структурно-семантична та стилістична характеристика авторських неологізмів*. Автореферат дис... канд. філол. наук: 10.02.02. Київ, 1994.
- Гончар, Олесь. *Твори*. В 7 т. Київ: Дніпро, 1988.

References

- Adakh, Nataliia. *Avtorski leksychni novotvory v poezii Vasyliia Barky: semantyka, funktsii, prahmatyka*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 2009.
- Arutjunova, Nina. "Anomalija i jazyk (K probleme Jazykovej kartiny mira)". *Voprosy Jazykoznanija (Topics in the Study of Language)*, no. 3, 1987, pp. 3-19.
- Vokalchuk, Halyna. *Avtorskyi neolohizm v ukrainskii poezii XX st. (leksykohrafichnyi aspekt)*. Rivne, 2004.
- Gavryljuk Natalija, and Fedorchuk Olga. "Individual Author's Neologisms in the Poetic Speech of B.-I. Antonych and I. Kalynets". *Linguostylistic Studies*, iss. 2, 2015, pp. 16–23.
- Pashko, Liubov. *Strukturno-semantychna ta stylistychna kharakterystyka avtorskykh neolohizmiv*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 1994.
- Honchar, Oles. *Tvory*. 7 vols. Kyiv: Dnipro, 1988.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2018